

**Dr. Canan Şenöz-Ayata**  
İstanbul Üniversitesi  
Alman Dili ve Edebiyatı

### **Metin Türü Çözümlemesinin Ana Dil ve Yabancı Dil Öğretimine Katkısı**

Dil kullanımı, belirli bildirişim durumlarına bağı olarak üretilen metinler aracılığıyla gerçekleşir. Metindilbilimsel bakış açısına göre, bir dilsel yapının metin olarak adlandırılabilmesi için çeşitli metinsellik ölçütlerini (bağlaşıklık, bağdaşıklık, amaca uygunluk, geçerlilik, bilgilendiricilik, durumsallık, metinlerarasılık) yerine getirmesi gerekir (bkz. Beaugrande ve Dressler 1980: 3). Herhangi bir dilsel yapıyı "metin" yapan, metinsellik ölçütlerine uygun olarak yaratılmış olmasıdır; ancak üretilen bir metnin şiir, mektup ya da haber metni olarak algılanmasını sağlayan, adı geçen metin türlerine özgü özellikleri taşımasıdır. Bu nedenle üretilen her metin, aynı zamanda belirli bir metin türünün örneğidir (Brinker 1988: 118, Janz 1996: 79). Öyleyse metinleri üretmemiz ve alımlamamız belirli metin türleri çerçevesinde gerçekleşir.

Metinleri okuma-anlama ve metin üretme, ana dil ve yabancı dil derslerinin en temel öğelerindendir (van Dijk 1980: 213). Gerek ana dil gerekse yabancı dilde metinleri anlamak ve üretmek için yalnızca dilin kurallarına ve işleyiş biçimine egemen olmak yeterli değildir, dil edinci kadar metin türlerine özgü özellikleri bilmek, diğer bir deyişle metin türü edincine sahip olmak gerekir. Belirli metin türlerine ait metinlerin hangi işleve yönelik olarak üretildiklerini, taşıdıkları işleve uygun olarak nasıl kurgulandıklarını, hangi dilsel öğeler aracılığıyla oluşturulduklarını inceleyen metin çözümlemeleri öğrencilerin metin türü edinçlerini geliştirmeye yardımcı olur.

Metin türlerine yönelik dilbilimsel incelemelerin genellikle yabancı dil öğretimine katkısı üzerinde durulmaktadır. Çünkü metin türleri, bir toplumun tarihsel süreç içinde doğan bildirişimsel gereksinimlerini karşılamak amacıyla oluşturulmuş metin üretme örnekleri oldukları için, içinde yer aldıkları dil topluluğunun geçirdiği tarihsel, toplumsal, kültürel gelişmelerin etkisiyle değişik dillerde ve kültürlerde farklılıklar gösterebilirler (bkz. Gläser 1985: 5, Brinker 1988: 118). Bu nedenle yabancı dilde okuma-anlama veya metin yaratma aşamalarında metin türü çözümlemeleri ön plana çıkarılmaktadır. Örneğin Gülich/ Raible (1975: 146), yabancı dilde metin yazarken karşılaşılan güçlüklerin yalnızca sözcük bilgisinin eksikliğinden ya da dilbilgisi kurallarına egemen olmamaktan değil, büyük ölçüde o dilde yer alan metin türlerine özgü özellikleri bilmemekten kaynaklandığını belirterek yabancı dildeki yazma öğretiminde metin türü incelemesinin yararına dikkat çekmektedirler. Sperber

(1985: 8) ise öğrencilerin yabancı bir dilde ana dillerindeki metinlerle ortak özellikler taşıyan metinleri yazmakta zorlanmadıkları, ancak ana dillerindeki metinlerden farklılık gösteren metinleri üretmede güçlük çektikleri ve bu nedenle farklılık gösteren metin türlerinin yabancı dilde nasıl üretildiği konusunda öğrenciyi bilgilendirmek gerektiği görüşündedir. Kanımca yabancı dilde olduğu kadar ana dilde de belirli metin türlerine ait metinlerin nasıl üretildiğini betimleyen metin incelemeleri, öğrencilerin metin türü edinçlerinin gelişmesine hizmet eder.

Yukarıda açıklanan düşünceler doğrultusunda, bu yazıda metin türlerinin işlevsel, yapısal ve biçimsel özelliklerini betimleyen metin çözümlemelerinin ana dil ve yabancı dilde metin üretimine katkısını Türkçe ve Almanca yazın eleştirisi metinleri örneğinde göstermeye çalışacağım. İnceleme konusunun malzemesini Orhan Pamuk'un Almancaya da çevrilen *Kara Kitap* adlı yapıtıyla ilgili biri Türkçe, diğeri Almanca olmak üzere iki yazın eleştirisi metni oluşturmaktadır. Örnek metinlerin çözümlemesine geçmeden önce, kısaca yazın eleştirisi ve bu türe ait metinleri çözümlemede kullanılan ölçütler üzerinde duracağım.

Yazın eleştirileri yapıtla okur arasında köprü kurma, yeni çıkan yapıtlarla ilgili bilgi verme, bunları çözümleyerek değerlendirme ve yargılama işlevini taşırlar (Dallmann 1979: 69, Henne 1990: 28, Klauser 1992:116, Aytaç 1995: 35, Bezirci 1995: 142). İyi bir eleştiri yazısından beklenen, olabildiğince nesnel olmasıdır. Eleştiride nesnellik, eleştirmenin kendi kişisel duygularını geri plana atarak, yapıt üzerinde odaklaşması, yapıtla ilgili açıklama, değerlendirme ve yargularını yapıta veya çeşitli belgelere dayandırarak temellendirmesiyle sağlanır. Eleştirmen yazısında olabildiğince öznellikten sıyrılmalıdır; yoksa yapıtı basamak yaparak kendini anlatma ya da yalnızca yapıtın yazarıyla ilgilenme gibi değişik noktalara yönelebilir.

Yazın eleştirilerini çözümlemede metinlerin hem işlevsel hem de yapısal özelliklerini incelemeye yönelik metin dışı ve metin içi ölçütler kullanılmıştır. Metin dışı ölçütlerin başında metnin işlevi gelir. Metnin işlevi, metni üreten kişinin metinde gerçekleşen bildirişim amacı olarak tanımlanmaktadır (Brinker 1988: 136). Bir metnin taşıdığı işlev ya da işlevleri belirlemek için metinde yer alan sözeylemler incelenir. Metindeki sözeylemler hiyerarşik bir yapıyla birbirlerine bağlanır. Bu sözeylemlerden biri metin içinde diğerlerine baskın çıkar. Baskın çıkan sözeylem metnin işlevini verir. Metnin işlevi dışında metnin oluşumuna etki eden diğer metin dışı etkenler arasında metni yaratan kişinin özellikleri, metnin yer aldığı yayın organı ve bu yayın organının yönelik olduğu okur kitlesi incelenecektir.

Büyük ölçekli yapı ile biçem metin içi ölçütleri oluşturmaktadır. Metnin büyük ölçekli yapısı metnin kurgulanış biçimini ve anlamsal yapısını belirlemeye yönelik bir ölçüttür. Bu ölçütle metnin yapısal ve anlamsal çekirdeği çıkarılabilir. Metinde yer alan dilsel öğelerin seçimi ve kullanım biçimi ise biçem ölçütüyle çözümlenmektedir.

## TÜRKÇE METİN

*Kara Kitap* ile ilgili incelenecek Türkçe eleştiri metni Süheyla Bayrav'ın "Kara Kitap ve Kendi Olmak" başlıklı yazısıdır (bkz, Ek. 1). Bu metin, Esen'in (1992) *Kara Kitap*'a ilişkin yazıları derlediği kitaptan alınmıştır. Özgün metin, Boyut Dergisi'nde Nisan 1991'de yayınlanmıştır. Metin inceleme ölçütlerine göre metnin çözümlemesi şöyledir:

**METİN DIŞI ETKENLER:** Metnin işlevi, eleştirmenin özellikleri, metnin yer aldığı yayın organı metin dışı etkenleri oluşturmaktadır:

***Metnin işlevi:*** Metinde yer alan sözeylemlerin incelemesine dayalı olarak metnin taşıdığı işlev belirlenmiştir. İncelenen sözeylemler kullanım sıklıklarına göre şöyledir: Açıklama: 14, soru: 5, anlatma: 4, örnek verme: 4, belirleme: 3, betimleme: 3, karşılaştırma: 2, gönderimde bulunma: 2, alıntı: 1, değerlendirme: 1.

Yazıda en sık kullanılan sözeylem "açıklama"dır. Eleştirmen, açıklamalarını örnekler, karşılaştırmalar, alıntı aracılığıyla temellendirmektedir. Metinde değerlendirmeye az yer verilmiştir.

***Eleştirmenin özellikleri:*** Metnin yazarı, İstanbul Üniversitesi Fransız ve Roman Filolojisi'ni bitirmiş, aynı bölümde doktora yaptıktan sonra, 1981'e kadar öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Batı yazını, dilbilim ve eleştiri sorunları üzerine kitapları vardır. Bu eleştiri yazısında değindiği konulara, yaptığı karşılaştırmalara bakarak da onun Batı yazını kadar Türk ve Doğu yazını iyi tanıdığını anlayabiliyoruz. Sonuç olarak bütün bunlar bize eleştiri yazarının yazın alanında geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir. Eleştirmenin bu özellikleri metnin kendisine de yansımaktadır.

***Yayın Organı:*** Eleştiri metni bir dergide yayınlanmıştır. Eleştirmenin yazısında karşılaştırma yapıp ilişkilendirdiği ve örneklendirdiği bazı yapıt ve konulara bakarak derginin belirli bir yazın birikimine sahip, genelde yüksek öğrenim görmüş dar bir okur kitlesine yönelik olduğu saptanmıştır.

**BÜYÜK ÖLÇEKLİ YAPI:** Metnin biçimsel ve anlamsal yapısını inceleyerek büyük ölçekli yapısının özelliklerini belirleyebiliriz.

**Metnin Kurgusu:** Metin giriş, gelişme ve sonuç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Metnin bir ana başlığı vardır.

**Başlık:** Metnin başlığı (“Kara Kitap ve Kendi Olmak”) içeriğiyle bağlantılıdır. Çünkü metinde başlıkta geçen “Kendi Olmak” konusunun yapıtta nasıl işlendiği ele alınmıştır.

Başlık, göze çarpıcı bir biçimde düzenlenmemiştir, daha çok metnin konusu hakkında okuru bilgilendirme işlevini taşıyor.

**Giriş Bölümü:** Giriş bölümü bir paragraftan oluşuyor. Bu bölümde yapının türü, romanda belli yapıtlara gönderme yapılması, belli motiflerden yararlanılması konu ediliyor, yapıtta ilgili olumlu bir değerlendirme yapılıyor ve yapının okuyucunun çabasıyla çözümlenecek türden bir roman olma özelliğini taşıdığı belirtiliyor.

**Gelişme Bölümü:** Yazının en geniş bölümünü oluşturan bu bölümde eleştirmen, romandaki baş kişilerle ilgili bilgi veriyor, onların başlarından geçen olayları anlatıyor. Yapıtta geçen “Kendi Olmak” konusunu yapıtta yer alan motif ve simgelere dayalı olarak açıklamaya çalışıyor. Bu konudaki açıklama ve çözümlenmeler, Doğu ve Batı yazınından verilen örnekler, yapılan karşılaştırmalarla temellendiriliyor.

**Sonuç Bölümü:** Kısa bir paragrafı kapsayan sonuç bölümünde, giriş bölümüyle ilişkili olarak okurun romanı kendi beklentileri ve istekleri doğrultusunda yorumlayabileceğine dikkat çekiliyor.

**İçerik Bilesenleri:** Metinde şu içerikler yer alıyor: Yapının türü, içeriği, yapıttaki baş kişiler, geçen olaylar, yapıttan içerdiği belli bir konu (“Kendi Olmak” konusu) üzerinde durma, yapıtı başka yapıtlarla karşılaştırma, yapıtta yer alan simgeler ve motifler.

**BİÇEM:** Eleştiri metnindeki dilsel öğelerin kullanımına yönelik incelemede ilk olarak eleştirmenin anlatım tutumu ele alınacaktır.

**Eleştirmenin Anlatım Tutumu:** Eleştirmen yazısında 1. tekil kişi eki ya da adılina yer vermemesine rağmen, az sayıda kendi düşüncesini belirten sözcük kullanıyor. Aşağıdaki tümceler bu tür sözcüklerin kullanımına birer örnek oluşturmaktadır.

“Rüya adı anlamlıdır, *belki* öteki adlar da!”

“Bu sözlerle yazar..yazının da önceden tasarlandığı gibi gelişmeyebileceğini, yeni görüşlere, yeni yakıştırmalara yol açabileceğini vurguluyor *herhalde*”.

Verilen iki örnekte eleştirmen “belki” ve “herhalde” sözcüklerini kullanarak bir dereceye kadar kendi düşüncelerini yansıtmaktadır. Ancak bu sözcükler, kesinlik bildiren bir anlam yüklenmedikleri için okura da düşünme ve yorum payı bırakılmış oluyor, dolayısıyla eleştirmen tümüyle kendi düşüncelerini ön plana çıkarmıyor.

**1. çoğul kişi ekinin kullanımı:** Metinde 1. çoğul kişiye gönderme yapan ekin çok sık kullanıldığını görüyoruz. Aslında eleştirmen bu eki kullandığında üstü örtük bir biçimde kendine de gönderme yapıyor; ancak bu 1. tekil kişi ek ve adında olduğu gibi doğrudan eleştirmenin kendisini ön plana çıkararak bir ifade biçimi olmuyor. 1. çoğul kişi ekinin yer aldığı örnek tümceler şunlardır:

“Bu sözle kendimizi olduğumuz gibi tanımadığımızı vurgulanır.”  
“Burada da simgeleri doğru değerlendirmeye çalışmalıyız.”

**Genel anlamda bir “okur”dan söz etme:** Yazı içinde “okur” ya da “okuyucu” sözcükleri iki kez geçmektedir. Eleştirmen kendisini geri planda tutmayı amaçladığı için bu sözcükleri kullanıyor. Buradaki “okur”/ “okuyucu” sözcükleri metni okuyan kişilerle birlikte eleştirmeni de kapsıyor. Çünkü sonuçta eleştirmen de bir okurdur. Adı geçen sözcüklerin yer aldığı örnekler şunlardır:

“Çözümlemesi, *okuyucunun* çabasını gerektiren bir yapıttır.”

“En başta da, *okurun* onu kendi beklentileri, kendi istekleri doğrultusunda yorumlamasına olanak sağladığı için.”

**Değerlendirme Yaparken Kullanılan Dilsel Öğeler:** Eleştirmenin değerlendirme yaparken kullandığı ifadeleri incelediğimizde, özgün ifadeler bulma çabası içine girmediğini görüyoruz. Yazıda yalnızca bir değerlendirme vardır. Giriş bölümünde yapıtla ilgili olumlu bir değerlendirme yapılmıştır. Eleştirmen yapıtı iyi yönde eleştirirken aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi olumluluk bildiren sözcükler kullanmıştır.

“Belli yapıtlara göndermeler, belli motiflerin değişik biçimlerde işlenmesi kitabın ne kadar geniş bir araştırmaya ve bilgi birikimine dayandığını kanıtlar”.

**Anlamsal Düzlemle İlgili Biçimsel Öğeler:** Metinde eğretileme, ironi, atasözü, deyim gibi anlamsal düzlemle ilgi biçimsel öğelerden yararlanılmamıştır.

**Sözdizimsel Düzlemle İlgili Biçimsel Öğeler:** Yinelemeler, ilişki işlevi taşıyan sorular ve normal soru tümceleri sözdizimsel düzlemle ilgili belirlenen biçimsel öğelerdir.

**Yinelemeler:** Yapıtın ve yazarın adının sürekli tekrarlanmasını önlemek amacıyla metin içinde yapıta (*Kara Kitap*'a) gönderimde bulunan "roman" ve "yapıt" sözcükleri, yapıtı üreten kişiye (Orhan Pamuk'a) gönderimde bulunan "yazar" sözcüğü kullanılmıştır.

**İlişki kurma işlevi taşıyan sorular:** Bu tür sorular eleştirmenin doğrudan okura yönelip, sanki onunla karşılıklı bir dialog sürdürüyormuşcasına 'evet' ya da 'hayır' türünden yanıtlar gerektiren sorulardır. Bunların en önemli işlevi, okuru yapıt üzerine düşünmeye yöneltmektir. Böylece okur edilgen konumdan etken bir konuma geçirilmektedir. Bu özellikte olan sorular şunlardır:

"Herşeyin başka bir şeyin simgesi olduğu, onun yerine geçebileceği bir dünyada öze varılabilir mi?"

"Yeniliğe öykünmeyi küçümseyerek Kara Kitap tutuculuğu mu öngörür?"

**Normal soru tümceleri:** Eleştiri metninde iki kez normal soru tümcesi kullanılmıştır. Eleştirmen okura sorular yöneltmiş, ancak yönelttiği bu sorulara kendisi bir yanıt getirmeyerek okurun dikkatini metnin devamına çekmeyi, okurda yapıtla ilgili düşünceler uyandırmayı amaçlamıştır. Bu duruma şu soru tümcesi örnek oluşturmaktadır:

"İnsan, çeşitli etkilerle etrafındakilere öykünmeye, onları yansıtmaya zorlandığı göz önünde tutulursa gerçek kişiliğini nasıl bulabilir, daha doğrusu, gerçek bir kişiliği nasıl geliştirebilir?"

**Parantez:** Metinde parantez çok sık (10 kez) kullanılmıştır. Parantez incelenen metinde şu işlevleri gerçekleştirmektedir:

Eleştirmen, belirli bir konuda açıklama yaparken parantez içine yerleştirdiği örneklerle açıklamasına somutluk kazandırıyor.

Örnek: "Bir nesne sonsuza dek çoğaltılır, gene de tam bir eşitlik sağlanamaz (M. Leiris'in kakao kutusu üstündeki resim; burada zeytin ezmesi kutuları)"

Eleştirmen kendi düşüncelerini bildirmek için parantez kullanıyor.

Örnek: “Kara Kitap öykünme motifine birkaç kez değinir: Galip’in anımsadığı okul arkadaşı bir kadın, öğrencilik çağında onu sevdiğini, bu yüzden Rüya’yı kıskandığını hem de ona benzemeye çalıştığını, evlendiği gencin ise Galip’e öykündüğünü anlatır (hikaye hiç de gerçek izlenimini vermez)”.

Zaman zaman eleştirmen yapıtla ilgili anlattıklarına açıklık getirmek için parantez kullanımına başvuruyor.

Örnek: “Aranan ne olursa olsun (bir kadın, bir nesne, bir giz), amaç gizli alemin sırrına varmaktır”.

Fransız bir yazarın söylemiş olduğu tümcenin Türkçe karşılığını vermek amacıyla parantez kullanıyor.

Örnek: “Rimbaud: ‘Je, est un autre (ben, bir başkasıdır), der”.

**ELDE EDİLEN VERİLERİN DEĞERLENDİRMESİ:** Metin inceleme ölçütleriyle çözümlenen Türkçe metnin, eleştirinin gereğini yerine getiren başarılı bir metin olduğu saptanmıştır. Bu eleştiri yazısı, içerdiği şu özellikler nedeniyle iyi düzenlenmiş bir metin olarak adlandırılabilir.

Metnin en temel işlevi açıklamadır. Metin bilgilendirici, betimleyici ve çözümlenici bir niteliğe sahiptir. Yapıtla ilişkin açıklamaların çoğu örnek verme, karşılaştırma, yapıta gönderimde bulunma, alıntı aracılığıyla temellendirilmiştir. Bu nedenle metin, nesnel olma özelliğini taşımaktadır. Yazıdaki bazı biçimsel öğeler eleştirmenin nesnel bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır. Eleştirmen metinde kendini geri plana çekmeyi amaçladığı için 1. çoğul kişi ekini kullanmakta veya genel anlamda bir “okur”dan söz etmektedir.

Metin genelde iyi kurgulanmıştır. Başlıkla metin uyum içindedir. Giriş ile gelişme bölümü birbiriyle bağlantılıdır; ancak sonuç bölümü bir dereceye kadar yazının girişleriyle ilişkilendirilmişse de gelişme bölümünden biraz kopuk kalmıştır. Giriş bölümünde, romanda belli yapıtlara gönderme yapıldığı, belli motiflerden yararlandığı, yapıtın okuyucunun çabasıyla çözümlenecek türden bir roman olduğu belirtilmiş, gelişme bölümünde yapıtta geçen “kendi olmak” konusu ve bu konuyu işlerken kullanılan simge ve motiflerin Doğu ve Batı yazınından hangi yapıtların etkisiyle oluşturulduğu açıklanmış, sonuç bölümünde giriş bölümüyle ilişkili olarak okurun romanı kendi beklentileri ve istekleri doğrultusunda yorumlayabileceğine dikkat çekilmiştir.

Eleştirmen, yazısında daha çok yapıta ve yapıyla ilgili konulara eğilmiştir. Yazar hakkında belli bir değerlendirme yapmamakla birlikte yapının geniş bir araştırmaya ve bilgi birikimine dayalı olarak yaratıldığını belirterek dolaylı olarak yazarı da olumlu yönde eleştirmiştir.

Metinde yer alan dilsel öğelerin kullanımı açısından metin şu biçimsel özellikleri taşımaktadır: Metinde yalnızca olumlu değerlendirme yer almaktadır. Eleştirmen olumluluk bildiren sözcükler aracılığıyla yapıyı iyi yönde değerlendirmiştir. Sözdizimsel düzlemde ise yapıt ve yazara yönelik göndermelerde sürekli aynı sözcüğü tekrarlamamak için yinelemeler kullanılmıştır. Okurun yapıt üzerine düşünmesini ve etkin bir konuma geçmesini sağlamak amacıyla ilişki işlevi kurmaya yarayan sorulardan yararlanılmıştır. Kimi zaman normal soru tümceleriyle okurun ilgisi ve dikkati metnin devamına yönlendirilmiştir. Parantez bu metinde çok sık yer alan biçimsel bir öğedir. Parantezin metin içindeki en temel işlevi eleştirmenin açıklamalarının doğruluk değerini kuvvetlendirmektir.

### ALMANCA METİN

*Kara Kitap* üzerine yazılan Almanca metinlere örnek olarak Erdmute Heller'in bir gazetenin (*Süddeutsche Zeitung*'un) kültür ve sanat ekinde çıkan "Stimmen aus den dunklen Gärten des Gedächtnisses" başlıklı yazısı örnek olarak seçilmiştir. Metnin tamamı bu çalışmanın eklerinde (bkz. Ek 2) yer almaktadır. Belirlenen ölçütlere göre metnin çözümlemesi şöyledir:

**METİN DIŞI ETKENLER:** Metnin işlevi, eleştirmenin özellikleri, metnin yer aldığı yayın organı metin dışı etkenler olarak adlandırdığımız ölçütü oluşturmaktadır.

**Metnin İşlevi:** Metinde yer alan söylemler kullanım sıklıklarına göre şöyledir: Açıklama: 7, bilgi verme: 5, karşılaştırma: 4, alıntı: 4, değerlendirme: 3, betimleme: 2, gönderme yapma: 2, anlatma: 2, örnek gösterme: 2, iddia etme: 2, belirleme: 1, tavsiyede bulunma: 1.

En sık karşılaşılan söylem "açıklama"dır. Açıklamalar alıntılar ve örneklerle desteklenmeye çalışılmıştır. Alıntılar kitaptan bazen bir sözcük, tümce ya da tümceler şeklindedir. Açıklamanın yanında en çok karşılaşılan söylem karşılaştırma ve bilgi iletmedir. Değerlendirme az da olsa vardır; ancak burada yapıyla ilgili değerlendirmeden çok yazarın olumlu olarak değerlendirildiğini, eleştirmenin yazara dayanarak yapıyı da olumlu olarak



değerlendirdiği konusunda bir izlenim ediniyoruz. Yapılan diğer değerlendirmeler ise yapının Almancaya çevirisiyle ilgilidir. Çeviri hakkında yapılan olumsuz değerlendirmeler çeşitli örneklerle temellendirilmiştir. Eleştirmen yazısında yapının çevirisinde bazı düzeltmelerin yapılması yönünde tavsiyede bulunmaktadır.

***Eleştirmenin Özellikleri:*** Eleştirmenin kimliği hakkında bilgi edinebileceğimiz bir kaynağa ulaşılmamıştır. Ancak yazarın diğer yapıtları, özgeçmişi, konu seçimi ve geldiği ülkeye ilişkin yaptığı açıklamalar, yazarı diğer Türk ve yabancı yazarlarla karşılaştırması, eleştirmenin yazar ve yazarın kültürü ve bu kültüre ait yazın hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

***Yayın Organı:*** Eleştiri metni bir gazetenin kültür ve sanat ekinde yayınlanmıştır. Bir dergi yazısına göre daha geniş bir okur kitlesine yöneliktir.

**BÜYÜK ÖLÇEKLİ YAPI:** Metnin biçimsel ve anlamsal yapısını inceleyerek büyük ölçekli yapısının özelliklerini belirleyebiliriz.

***Metnin Kurgusu:*** Metnin bir başlığı var. Metin giriş, gelişme, sonuç bölümü olmak üzere üç ana bölümden oluşuyor. Başlık ve metindeki bölümler şu özellikleri taşıyor:

**Başlık:** Başlık, ana başlık ve alt başlık olmak üzere iki bölümden oluşuyor; ayrıca yazının içinde ara başlıklar da vardır. Ana başlık ile alt başlık okuyucunun ilgisini çekecek bir biçimde eğretilmeli ifadelerle oluşturulmuş. Ana başlıktaki “Stimmen aus den dunklen Gärten des Gedächtnisses“ biçimindeki eğretilmeli ifade, eleştiri metninin içinde yapıtın bir alıntı olarak geçiyor ve bu nedenle metinde tırnak içine alınmış. Romanın baş kişilerinden Galip’in yaşadığı olaylar anlatılırken şöyle bir ifade kullanılıyor:

“Am Ende findet er sich auf einer traumatischen Odyssee durch die ‘dunklen Gärten des Gedächtnisses’ dringt er in die Welt der ‘zweiten Bedeutung’ und erkennt, dass er in ein gefährliches Labyrinth geraten ist, das zu einer tödlichen Falle führt”.

Alt başlık da okuyucunun dikkatini eleştiri metninde romanla ilgili yazılanları anlamaya yönlendirecek bir biçimde oluşturulmuştur.

“Grandioser Abgesang auf Kultur und Geschichte des Landes am Rande des Chaos:’ Das schwarze Buch’ des türkischen Romanciers Orhan Pamuk”

Alt başlıkta yer alan “*grandios*” sıfatı romanla ilgili olumlu bir değerlendirmeyi içeriyor. “*grandioser Abgesang*” şeklindeki eğretilmeli anlatım metnin içinde de geçiyor: “Genießen aber wird er den poetischen Elan der großartigen Fabulierkunst Pamuks, die dialektische Artistik eines intelligenten und sensiblen Erzählers, der ein so fasziniertes Spiel mit den Alpträumen der Selbstentfremdung und der Gratwanderung zwischen Tradition und Moderne getrieben hat- *als Abgesang auf Kultur und Geschichte des Landes am Rande des Chaos*”. Alt başlıktaki “*grandioser Abgesang*” şeklindeki eğretilme ile metne olan ilgi daha da arttırılmış. Bununla birlikte alt başlıkta, ele alınan yapıtın adını ve bir Türk romancı tarafından yazıldığını öğreniyoruz. Burada yapıtın karmaşanın eşliğinde olan bir ülkenin kültür ve tarihiyle ilgili olduğu belirtilerek okuyucunun merakı ve metni alımlama isteği daha da arttırılmış oluyor.

Eleştirmen, yazısında ele alacağı konulara uygun olarak ara başlıklar oluşturmuştur. Ara başlıklar (“Traumatische Odyssee”, “sich im anderen suchend”, “Mißverständene Texttreue”) okurun dikkatini eleştiri metninin devamına yönlendirici niteliktedir.

**Giriş bölümü:** İlk iki paragraftan oluşan giriş bölümünde yapıtın yazarının yaşam öyküsü, romancılığı ile ilgili bilgi veriliyor. Yazar, diğer Türk ve yabancı yazarlarla karşılaştırılıyor. Yazarın Almanya’da yeterince tanınmamasının nedenleri açıklanıyor. Yapıtla ilgili betimlemeler ve yapıtın Türkiye’de bıraktığı etki, yarattığı tartışmalarla ilgili açıklamalar getiriliyor.

**Gelişme bölümü:** Yazının en uzun bölümü olan ve dokuz paragrafı kapsayan gelişme bölümünde, yazarın diğer yapıtlarıyla ilgili kısa açıklama ve karşılaştırma yer alıyor. Bu bölümde daha çok ele alınan yapıtın konusu üzerinde duruluyor. Yapıttaki baş kişiler tanıtılıyor ve onların başlarından geçen olaylar anlatılıyor. Yazarın öne sürüldüğü gibi apolitik bir yazar olmadığı, Türkiye’deki tarihsel gelişmeler ve romanda anlatılanlar arasında bağlantı kurularak gösterilmeye çalışılıyor.

**Sonuç bölümü:** Yapıtın Alman okuru için uygun olup olmadığı tartışılıyor, yazarla ilgili olumlu değerlendirme yapılırken, yapıtın çevirisini olumsuz yönde değerlendiriliyor. Eleştirmen çeviriyle ilgili eksikliklerin ve yanlışların düzeltilmesi konusunda tavsiyede bulunuyor.

**İçerik Bilesenleri:** Metinde şu içeriklerin yer aldığı belirlenmiştir: Yazarın yaşam öyküsünü içinde yaşadığı ülkenin tarihiyle ilişkilendirerek verme, yazarın romancılığı, yazarı Türk ve Alman yazarlar ile karşılaştırma,

yapıtın geldiği ülkede yarattığı etki ve tartışmalara ilgili açıklamalar, yazarın diğer yapıtları ile ilgili açıklama ve karşılaştırmalar, yapıttaki motifler, yapıtın konusu, romandaki baş kişiler ve bunların başlarından geçen olaylar, yapıtın Alman okuru için uygun olup olmadığı, yazarla ve yapıtın çevirisiyle ilgili değerlendirmeler.

**BİÇEM:** Eleştiri metninde dilsel öğelerin kullanımına yönelik incelemede ilk olarak eleştirmenin anlatım tutumu ele alınacaktır.

**Eleştirmenin Anlatım Tutumu:** Eleştirmen yazısında kişi adlarını ve eklerini kullanmayarak kendisini arka planda tutmaya özen gösteriyor. Bu amaçla da yazısında yer yer genel anlamda bir okurdan ("*Leser*") söz ediyor.

**Değerlendirme Yaparken Kullanılan Dilsel Öğeler:** Yazıda az sayıda değerlendirme yer alıyor. Yapıtın yazarıyla ilgili değerlendirmeler olumlu, yapıtın çevirisine ilişkin değerlendirmeler ise olumsuzdur. Olumlu değerlendirmelerde olumluluk bildiren sıfat, olumsuz değerlendirmelerde ise kip gösteren eylemlerle olumsuzluk bildiren sıfat kullanılıyor. Olumlu ve olumsuz değerlendirmelere şu tümceler örnek olarak gösterilebilir:

"Genießen aber wird er den poetischen Elan der *großartigen* Fabulierkunst Pamuks, die dialektische Artistik eines *intelligenten* und *sensiblen* Erzählers, der...ein so *fasziniertes* Spiel mit den Alpträumen der Selbstentfremdung und der Gratwanderung zwischen Tradition und Moderne getrieben hat".

"Das ist ganz einfach *schlechtes* Deutsch. Man *muß* sich daher 'nach dem Lesen des Buches' und 'dem Verlieren der Sicherheit' ernstlich fragen, ob es denn bei Hanser keine Lektoren mehr gibt".

Yukarıdaki ilk örnekte yazar hakkında iyi yönde eleştiri yapılırken olumluluk bildiren sıfatlar, ikinci örnekte ise çeviriyle ilgili olumsuz eleştirilerde olumsuzluk bildiren sıfat ve kip gösteren bir eylemden yararlanılmıştır.

**Anlamsal Düzlemle İlgili Biçimsel Öğeler:** Eleştirmen, kendine özgü bir ifade biçimi ve estetik bir anlatım yaratmak için metninde sık sık eğretilmelere yer vermiştir. Aşağıdaki tümceler eğretilme kullanımına örnek olarak seçilmiştir:

"Immer tiefer taucht er ein *in das Mysterium Istanbuls*, das einmal eine kosmopolitische Weltstadt war und nun -...- zu *einem apokalyptischen Großstadtsumpf* verkommen ist."

“Doch wer hinter den Zeichen und Zeilen lesen kann, entdeckt die unglaubliche *politische Brisanz seines jüngsten Romans.*”

**Sözdizimsel Düzlemle İlgili Biçimsel Öğeler:** Bu metinde yinelemeler sözdizimsel düzlemde karşılaşılan biçimsel öğelerdir. Yapıta yönelik yinelemelerde “Roman” sözcüğü, yazara yönelik yinelemelerde ise yazarın adı “Orhan Pamuk” veya “Schriftsteller”, “Erzähler”, “Romancier” sözcükleri kullanılmıştır.

**Kullanılan Dil:** Eleştirmen metninde kendine özgü bir anlatım yaratmak için ‘Brisanz’, ‘Elan’, ‘Fabulierkunst’ gibi Fransızca sözcükler kullanılıyor. Bu sözcükler uzmanlık terimi değildir; Almanca olarak da ifade edilebilirler. Ancak eleştirmen yazısında değişik bir etki yaratmak amacıyla Fransızca sözcükleri seçmiş olabilir.

**Parantez Kullanımı:** Metinde beş kez parantez kullanılmıştır. Parantezin metin içinde taşıdığı işlev yapıyla ilgili açıklama ve değerlendirmelere örnekler getirerek bunların doğruluk değerlerini kuvvetlendirmek, Türkçe sözcüklerin Almanca karşılıklarını vermektir. Şu tümceler parantez kullanımının yer aldığı tümcelere örnek olarak gösterilebilir:

“...die angeführten Werke mit falschem Genus zitiert werden (zum Beispiel ‘der Mukaddime’ statt ‘die Muqqadime’ Ibn Khalduns)”

“...sucht er nicht mehr nach Rüya (was auf Türkisch ‘Traum’ bedeutet)”

Yukarıdaki tümcelerin birincisinde eleştirmen yaptığı olumsuz değerlendirmeyi temellendiren bir örneği parantez içinde vermiştir. İkinci örnekte ise Türkçe sözcüğün Almanca karşılığı parantez içinde açıklanmıştır.

**ELDE EDİLEN VERİLERİN DEĞERLENDİRMESİ:** Çözümlenen Almanca metin, genelde eleştiri türünün gereklerini yerine getiren başarılı bir metin olarak değerlendirilmiştir. Metin çözümlemesinden elde edilen sonuçlar şunlardır:

Metinde baskın çıkan söylem “açıklama”dır. Açıklamalar alıntı, karşılaştırma ve yapıta yapılan gönderme yoluyla temellendirilmiştir. Metinde az sayıda değerlendirme vardır. Değerlendirmeler yapıttan çok yazarla ilgilidir. Ele alınan yapıttın yazarı olumlu yönde değerlendiriliyor. Eleştiri yazısındaki diğer değerlendirmeler yapıttın çevirisiyle ilgilidir. Çeviri hakkında yapılan olumsuz değerlendirmeler örneklerle temellendirilmiştir. Metindeki açıklama ve değerlendirmelerin temellendirilmesi, metinde nesnellik özelliğinin baskın

çıkışını göstermektedir. Biçemsel açıdan bakıldığında, eleştirinin kendini geri plana çekmek amacıyla yazısında kişi bildiren ek ve adılar kullanmaması onun nesnel olma çabasının bir göstergesidir.

Eleştirinin, yazarın yaşamı ve yazarın geldiği ülkenin tarihi ve kültürüyle ilgili bilgileri zaman zaman ön plana çıkarsa da yapının konusu ve içeriği üzerinde durmuştur. Yapıtı çözümlemeyici ve betimleyici bilgiler vermiştir.

Yapısal açıdan yaklaştığımızda, metnin kurgulanışında herhangi bir sorun yoktur. Başlık ve metin arasında sıkı bir bağ vardır. Giriş, gelişme ve sonuç bölümleri birbiriyle bağlantılıdır. Giriş bölümünde yapının geldiği kültürde bıraktığı etkiye ve yazarın yaşam öyküsüne yer verilmiştir. Yazarın yaşam öyküsü hakkındaki bilgiler, içinde yaşadığı ülkenin tarihiyle ilişkilendirilerek aktarılmıştır. Gelişme bölümünde, yazar Türk ve yabancı yazarlarla karşılaştırılmış, yazarın diğer yapıtları üzerine açıklamalar getirilmiş, yapının konusu üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde yapının farklı bir ülke ve kültürde yaşayanlar, yani Almanlar için anlaşılmasının güç olabileceği belirtilmiş, yazarla ve yapının çevirisiyle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Metin biçemsel açıdan şu özellikleri taşımaktadır: Eleştirinin, anlamsal düzlemde kendine özgü bir anlatım biçimi yaratmak için çok sayıda eğretilmeden yararlanmıştır. Olumlu değerlendirmelerde olumluluk bildiren sıfatlar, olumsuz değerlendirmelerde kip gösteren eylemler ve olumsuzluk bildiren sıfatlar yer almaktadır. Metinde değişik bir anlatım biçimi yaratmak için sınırlı sayıda yabancı sözcük, açıklamaları somutlaştırmak ve değerlendirmeleri örneklendirmek için parantez kullanılmıştır.

Belirlenen dilbilimsel ölçütlere göre yapılan metin çözümlemeleri ışığında metin türü incelemelerinin dil öğretimine katkısı konusunda şu görüşler geliştirilmiştir:

Bu yazıda incelenen örnek metinler yazın eleştirileridir. Aynı yapıt üzerine farklı iki dilde oluşturulmuş eleştiri metinlerinin işlevleri, biçimsel ve anlamsal yapıları, biçimleri çözümlenerek bu türe ait metinlerin nasıl üretildiği gösterilmiştir. Yapılan metin çözümlemeleri, öğrencilerin gerek ana dilde gerekse yabancı dilde başarılı eleştiri metinlerini başarısız olandan ayırmalarına, iyi kurgulanmış eleştiriler üretmelerine yardımcı olur. Öyleyse başarılı eleştiriler yazabilmek için yazın alanında bilgi sahibi olmanın yanı sıra, bu metin türünün nasıl üretildiğini bilmek gereklidir. İpşiroğlu (1989: 88-94), eleştiri üretimi konusunda şöyle bir yöntem önermiştir: "Kuramsal çalışmalarla iyi bir eleştiriyi

belirleyen ölçütler saptanabilir. Bu çalışmalar sonucunda eleştirinin nasıl olması gerektiği kesinleştikten sonra, eleştiri örneklerinden yola çıkarak uygulamalı çalışmalara geçilebilir. Kuramsal ve uygulamalı çalışmalarla öğrencide iyi bir eleştirinin nasıl olması gerektiğine ilişkin bir birikim oluşacaktır. Bu aşamada öğrencinin kendisi de eleştiri yazabilecek düzeye gelmiştir.” Eleştiri türünün özelliklerini betimleyen metin çözümleme modeli diğer metin türlerine de uygulanabilir. Öncelikle araştırma konusu yapılan metin türünün özelliklerini inceleyen ölçütler belirlenebilir. Belirlenen ölçütlerle örnek metinler çözümlenir. En son aşamada öğrenciler metin yazmaya yönlendirilebilir.

Metin çözümlemeleri, metin üretimi için yararlı olmakla birlikte kültürlerarası metin karşılaştırmasına da zemin hazırlarlar. Örneğin, incelediğimiz metinleri karşılaştırdığımızda, Almanca metinde yazarın ve yapıtın geldiği kültür içinde bıraktığı etkinin etraflıca ele alındığını saptıyoruz. Metinde romanla ilgili açıklamalar getirilirken Türkiye'nin toplumsal ve kültürel geçmişine değiniliyor. Yazının sonuç bölümünde yapıtın Almanlar tarafından güç anlaşılacağı belirtiliyor. Çünkü farklı kültürden gelip Türkiye'yi ve onun tarihsel gelişimini, hatta Osmanlı tarihini tanımayanlar, arka plan bilgileri eksik olduğu için yapıtı anlamakta zorlanabileceklerdir. Buna karşın Türkçe metinde yazarın yaşamı, Türkiye'nin tarihsel, toplumsal gelişimi, kültürel özellikleri üzerinde durulmuyor; çünkü Türk eleştirmen kendi ülkesinin okurlarına yönelik olarak yazdığından Alman eleştirmenden farklı bir tutum izliyor. Bu örnekte görüldüğü üzere metin çözümlemesinden elde edilen verilerin kültürel öğelere bağlı yorumu yalnızca dillerarası değil, kültürlerarası bir karşılaştırma yapma olanağı da sunuyor (bkz. Şenöz: 1999).

Sonuç olarak farklı iki dilde ve kültürde belli bir metin türüne ait metinlerin nasıl üretildiğini çözümlemeye dayalı olarak incelemek, öğrencilerin ana dil ve yabancı dil derslerinde iyi kurgulanmış metinler yaratmalarına katkıda bulunur, kültürden ve diğer metin dışı etkenlerden kaynaklanan farklılıkların yol açabileceği yanlışlıkları ve yanlış anlamaları önler.

**Summary:**

In this article the contribution of text type analysis to the process of text production in native and foreign languages has been shown through the examples of German and Turkish critical texts.

**Kaynakça:**

**Aytaç, Gürsel** (1995) "Eleştiri Üzerine". *Edebiyat Yazıları III*. Ankara, Gündoğan Yayınları, s. 35-39.

**Bayrav, Süheylâ** (1992) "Kara Kitap ve Kendi Olmak". Esen, Nühket (Derl.) *Kara Kitap Üzerine Yazılar*. İstanbul, Can Yayınları, s. 90-95.

**Beaugrande, Robert Alain de/ Dressler, Wolfgang Ulrich** (1981) *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen, Niemeyer.

**Bezirci, Asım** (1995) *Bilimden Yana*. 4. Baskı. İstanbul, Evrensel Kültür Kitaplığı.

**Brinker, Klaus** (1988) *Linguistische Textanalyse*. 2. Baskı. Berlin, Erich Schmidt.

**Dallmann, Sabine** (1979) "Die Rezension. Zur Charakterisierung von Texttyp, Darstellungsart und Stil". *Sprachnormen, Stil, Sprachkultur. Linguistische Studien. Reihe A Arbeitsberichte 51*, s. 58-98.

**Esen, Nühket** (1992) *Kara Kitap Üzerine Yazılar*. İstanbul, Can Yayınları.

**Gläser, Rosemarie** (1985) "Standortbestimmung einer Fachtextlinguistik". *Linguistische Studien Reihe A Arbeitsberichte 133*, s. 2-19.

**Gülich, Elisabeth/ Raible Wolfgang** (1975) "Textsorten-Probleme". *Linguistische Probleme der Textanalyse içinde*. Düsseldorf, Schwann, s. 144-197.

**Heller, Erdmute** (1995) "Stimmen aus den dunklen Gärten des Gedächtnisses". *Süddeutsche Zeitung Feuilletonbeilage*, 29/ 30 April / 1.Mai 1995.

**Henne, Helmut** (1990) "Zur Lage von Bibliographie und Rezensionswesen". *Germanistische Fachinformation International*, s. 25-35.

**İpşiroğlu, Zehra** (1989) *Düşünmeyi Öğrenme ve Öğretme*. İstanbul: Afa Yayıncılık.

**Janz, Christina** (1996) "Mehrdimensionale Textsortenklassifikation unter prototypischem Aspekt". Feine, Angelika/ Siebert, Hans Joachim (Derl.) (1996) *Beiträge zur Text- und Stilanalyse*, Frankfurt am Main-Berlin, Lang, s. 79-86.

**Klauser, Rita** (1992) *Die Fachsprache der Literaturkritik: dargestellt an den Textsorten Essay und Rezension*. Frankfurt am Main; Bern; New York; Paris, Lang Verlag.

**Sperber, Wolfgang** (1985) "Universelles und sprachspezifisches in der Textgestaltung". *Linguistische Arbeitsberichte 49 Leipzig*, s. 2-12.

**Şenöz, Canan** (1999) *Almanca ve Türkçede Metin Türü Olarak Yazın Eleştirisi*. İstanbul Üniversitesi, yayınlanmamış doktora tezi.

**van Dijk, Teun A.** (1980) *Textwissenschaft*. Tübingen, Max Niemeyer.

### Ek 1: Türkçe Metin

#### KARA KİTAP VE KENDİ OLMAK

*Süheylâ Bayrav*

Orhan Pamuk, son romanı *Kara Kitap'ta*, İstanbul'un belli bir semtine yerleşmiş ve üç kuşağı içeren bir ailenin o sıralardaki yaşantısını ve anılarla geçmişini tanıtırken, aile çemberinin de dışına çıkarak, ele aldığı zaman dilimi içerisinde çevredeki yaygın davranışları, zevkleri, kısaca yaşam biçimlerinden bazılarını sergiliyor. Hem zaman hem de düzey açısından böylece genişletilmiş olan konu, ilk bakışta bize 'popülist', gerçekçi bir anlatı karşısında olduğumuz izlenimini verebilir. Oysa bu izlenimin yanıltıcı olduğunu çok geçmeden sezeriz. *Kara Kitap* belli bir türe yerleştirilemez. Aksine, çeşitli yazım biçimlerini çağırıştırır: Örneğin, ortaçağ şövalyelik ve aşk romanlarını, 'Dekameron', 'Heptameron' gibi öykülerden oluşan yapıtları, 'Binbir Gece Masalları'nı, pikaresk romanları, didaktik, lirik yazıları, hatta tepki yoluyla polis romanlarını. Çağrışım yalnız bir tür düzeyinde kalmaz: Belli yapıtlara göndermeler, belli motiflerin değişik biçimlerde işlenmesi kitabın ne kadar geniş bir araştırmaya ve bilgi birikimine dayandığını kanıtlar. Çözümlemesi, okuyucunun çabasını gerektiren bir yapıttır.

Eylemlerini izlediğimiz, olaylara genelde onun gözüyle baktığımız Galip, anlatının başkahramanıdır. Karısı Rüya amcasının kızıdır ve karı koca yaşattırlar. Birlikte büyümüşlerdir. Çocuklukta başlayan aşk romanlarının aksine (Leyla ile Mecnun, Paul ile Virgine) burada karşılıklı bir sevgiden söz edilemez. Galip kendini bildi bileli Rüya'ya tutkunsada, Rüya'nın duyguları farklıdır. Nitekim, Galip Rüya'nın ikinci kocasıdır. Galip'in gözlemlerinden anlaşıldığı üzere, Rüya evine, eşine fazla ilgi



göstermez. Sanki başka bir şeyin özlemi, beklentisi içinde yaşar. Oysa Rüya'nın dünyasına girmek, düşlerini paylaşabilmek Galip'in erişemediği en büyük hayaldir (Rüya adı anlamlıdır, belki öteki adlar da!).

Polis romanlarındaki durumun aksine elinde ipucu yoktur. Karısının nerede olduğunu bilebileceklerini tahmin ettiği kişilere çeşitli bahanelerle gider ya da telefon eder. Onların söz arasında, fark etmeden kendisine yol göstereceklerini umar. Oysa bu yoldan bir sonuç alamaz.

Önceleri, İstanbul'un içinde durmadan dolaşır. Tenha sokaklarda, dış mahallelerde, kalabalık meydanlarda, kahvehanelerde. Rastladığı insanların yüzünde bir işaretin belirmesini bekler. Tıpkı, 'Gaal'ı arayan şövalyelerin ormanlarda, ıssız topraklarda, esrarlı şatolarda serüven peşinde koştukları gibi. Şövalye romanlarında olağanüstü olayların gizli anlamını bilge bir kişi zaman zaman kahramana açıklar. Aranan ne olursa olsun (bir kadın, bir nesne, bir giz), amaç gizli bir âlemin, sırına varmaktır. Galip, kimseden ne yardım ne yorum ister, isteyebilir. Sorununu kendi başına çözmek zorundadır. Ama tıpkı şövalye romanlarında olduğu gibi, önemli olan arananın bulunması kadar, arayanın değişmesi, olgunlaşmasıdır.

Karısını bulmaya uğraşırken Galip kendini, gerçek kişiliğini sınyacaktır. Rüya'yı yaptıklarından dolayı hiç kınamaz. Terk edilşinin başka bir erkekle, bir davayla ilgili olabileceğini de düşünmez. Açıkça belirtme de, olayın kişiliklerindeki farktan kaynaklandığını sezmiş gibidir.

Roman ilerledikçe, Galip gayretini tek bir hedefe yöneltir: Celâl'i bulmaya. Çünkü, içgüdüleriyle, karısının kendisinden yirmi yaş büyük, ünlü köşe yazarı ağbeyinin yanında olduğu kanısına varmıştır. Celâl ile Rüya, aralarındaki yaş farkına karşın, bazı yanlarıyla birbirlerine benzerler: yaşama sevinçleri, merakları, giz çözme istekleri...Galip'in içine giremediği bir dünyaları vardır. Rüya, günlerini polis romanlarını okumakla, Celâl işlenecek konu aramakla ve yazmakla geçirirler. Bu iki uğraş arasında, kuşkusuz, bir derece farkı da bulunur: bir gizin mantıkla çözümlenmesinden zevk duyma ile olay ve durumlar arasındaki bağları sezip açıklama. Başka bir deyişle, anlamak ve yaratmak arasındaki fark. Celâl'i kimileri çok sever. Kimileri kıskanarak yerer (aile içinde bile). Yazılarıyla okurlarını yönlendirdiğine, harekete geçirdiğine ya da hareketten vazgeçirdiğine inananlar vardır. Celâl, kitapta, bir akımın, bir felsefe kuramının sözcüsü değil, toplumda yarattığı etkiyle bir kuvveti temsil eden yazarın, düşünürün simgesidir. Okurlarına öğrettiği en önemli şey, görünenin arkasında gizleneni aramak, yüzeyden kurtulup derine inmek, simgeleri çözümlmeye çalışmaktır.

Dünyanın simgelerle dolu olduğu inancı kuşkusuz eskidir. Kökenleri Yeni-

Eflatunculuğa, Phythagorasa dayanan, İslam ve Hıristiyan mistik felsefesinde geliştirilen görüşler *Kara Kitap'ta* Hurufilik aracılığıyla sergilenmiştir. Bu inanca göre, her insanın yüzünde harflerle (Arap-Latin) beliren, ama yalnızca kendilerini eğitmeyi başaranların görebildikleri bir giz vardır. Galip karısını bulmaya çalışırken, karşılaştığı olayların ve kişilerin etkisiyle dünyaya yeni bir açıdan bakmayı öğrenecektir. Hiçbir şeyin yalnız kendisi olmadığı, başka bir şeyi de simgelediği kanısına varacaktır. Her şeyin başka bir şeyin simgesi olduğu, onun yerine geçebileceği bir dünyada öze varılabilir mi? Ne var ki, kitabın ana motifi dünyadaki simgesel bağları bulmak değildir. Sorun kişilik düzeyinde ele alınmıştır. İnsan, çeşitli etkilerle etrafındakilere öykünmeye, onları yansıtmaya zorlandığı göz önünde tutulursa, gerçek kişiliğini nasıl bulabilir, daha doğrusu gerçek bir kişiliği nasıl gerçekleştirebilir?

Kendini tanımak, kendini bilmek, usa varmanın yoluysa da güç bir iştir.

Rimbaud: "Je, est un autre (Ben, bir başkasıdır)", der. Bu sözle, kendimizi olduğumuz gibi tanımadığımızı vurgular. İnsan kendi istediği gibi görür. Bilinçli ya da bilinçsiz, kendini betimlerken biçimlendirir, kurmaca bir kişilik yaratır.

Kendini biçimlendirmek, özlenen, kıskanılan bir başkasına benzeme isteğine dayanır. Roman kahramanlarının bir başkasını (gerçek ya da kurmaca bir kişiyi) örnek aldıkları, en azından öykü içindeki rakiplerini taklit ettikleri, son zamanlarda eleştirmenlerin ilgisini çeken bir konu olmuştur (R. Girard).

*Kara Kitap* öykünme motifine birkaç kez değinir: Galip'in anımsadığı okul arkadaşı bir kadın, öğrencilik çağında onu sevdiğini, bu yüzden Rüya'yı hem kıskandığını hem de ona benzemeye çalıştığını, evlendiği gencin ise Galip'e öykündüğünü anlatır (hikâye hiç gerçek izlenimini vermez). Burada, başkası olmaya iten dürtü erotiktir, duygusaldır. Bir genelevde, kadımların tanınmış sinema artistlerini oynamaları, para kazanmak için moda tutkunluğundan yararlanmaya dayanır. Hayali diktatörün benzeri ise, kendinden üstün yeteneklere sahip sınıf arkadaşını kıskandığından onun hayatını yaşamaya çalışır: Ama gerçek diktatörün yetkilerini kötüye kullanarak, insanlara acı çektirmekten sadistçe bir haz duyarak, onu öykünmeye zorlayan, adi kıskançlık ve egemenlik hırsıdır.

Bir kişiyi başkasına öykünmeye iten dürtüler, her zaman bu örneklerdeki gibi bencillikten kaynaklanmak ve aşağılanacak türden olmak zorunda değildirler. Düşünce ve yapıtlarındaki yaratma yetisine, insan sevgisine, özverisine hayranlık duyulan bir kahramana benzeme isteği övgüyle karşılanır. Öykünme, demek ki, yerine göre beğenilir ya da yerilir: Öykünmeye yol açan nedenler, böylece derecelendirilir. Kuşkusuz, bu sıralama tinseldir. Ancak, yukarı aşağı, üst/alt motifi kitapta birçok kez karşımıza çıkar. Öykünün geçtiği yerel alanın zamanla daraldığını gördük. Romanda, uzamın yatay

boyutunun yanısıra, dikey boyutundan da simgesel bir biçimde yararlanılmıştır. Galip, şehir içinde olaylara katılmaktan, kişilerle ilişki kurmaktan (serüvenlerden, deneylerden) vazgeçip araştırmalarını usa dayanarak yürütmeye başlayınca, Nişantaşı'ndaki apartmanın en üst katına yerleşir. Okuma, inceleme, düşünme yoluyla amaca varacağına inanır. Öte yandan, öyküde, ta en başından beri bir yeraltı simgesi sık sık yinelenir. Apartmanların temellerinin altına uzanan dehlizlerden, kapatılmış kuyulardan, apartman arահıklarında biriken çöplerden, kuyulara benzeyen bu arահıklardan ve merdivenlerden gelen pis kokulardan söz edilir: Atılmış eşyalar, kokular, bastırdığımız kötü duygularımızın, içgüdülerimizin simgeleridir. Büyük olasılıkla, kuyularda, çocukluk korkularımız saklanır, ama derinliklerde yalnız olumsuz değil, iyi taraflarımızı da bulabiliriz. Kendimize özgü olan yüz ve beden hareketlerini sergileyen mankenlerin simgelediği yanlarımızı. Yabancı modalara uyarak itelediğimiz bu davranışlar ve duygular, sinema, moda, spor aracılığıyla yaygınlaşan yabancı uygarlıkların yüzeysel taklitlerinden daha değerli tarihsel bir birikimdir. Dikey boyut, çoğu simge gibi, değişik biçimlerde yorumlanabilir: İnsan iyi/ kötü yanları olarak, yüzeysel/ köklü veriler olarak, zamanın süzgecinden geçmiş değerler olarak: Üste ya da alta yerleştirdiklerimiz bazan övdüğümüz bazan yediğimiz tutumları, eğilimleri sergiler. Bu karmaşa içinde, insanın kendi olması, gerçek kişiliğini bulması için ne yapması gerekir? Değersiz düzeylerde olanları itip değerli olana öykünme bir çözüm müdür? Özgünlüğü sağlar mı?

Kaldı ki, başkasına benzeme, başkası olma tam anlamıyla gerçekleşebilir mi? Aynalar bile karşındakini hep bir ayrılma yansıtırlar. Bir nesne sonsuza dek çoğaltılır, gene de tam bir eşitlik sağlanamaz (M. Leiris'in kakao kutusu üzerindeki resim; burada zeytin ezmesi kutuları). Yeniliğe öykünmeyi küçümseyerek *Kara Kitap* tutuculuğu mu öngörür? Burada da simgeleri doğru değerlendirmeye çalışmalıyız. Kitapta, birçok kez Doğu/Batı karşıtlığına değinilir. Oysa konuları ciddiyle inceleyince, karşıtlığın belirsizleştiğini, aksine benzerliklerin var olduğunu görüyoruz. Üzerinde ısrarla durulan Hurufiliğin öğrettiği kurtuluş yolunu, yani kişinin nefisini eğiterek, gerçeğe varacağını, kutsal varlıkla birleşebileceğini, iyilerin Tanrıya kavuşacağını, kötülerin yok olacağını kimi Hıristiyan mistikler de savunmuştur (Scot Erigene, hatta Aziz Augustinus...)

Ne var ki, kurtuluş düzeyine gelebilmek için çaba göstermek, güçlülere göğüs germek, özveriyle çalışmak gerekir: Çile doldurmadan ne iyi bir insan ne de iyi bir sanatçı olunabilir. Öte yandan kolayca, yüzeysle öykünme gibi, her şeyden vazgeçme, her ilişkiyi koparma da insanı bir yere götürmez. 'Şehzadenin Öyküsü' bu gerçeği belirtir.

*Kara Kitap*, tek yanlı bir tutmun başarılı bir çözüm getirmeyeceğini kanıtlamaya çalışıyor; ne tam anlamıyla başkası olma hevesi, ne de bütün etkilere arınmış bir kendilik çözüm olabilir.

Yüzeyden derine inmeyi, gerçeği aramayı öğretenler insanlara ışık tutarlar. Celâl öykünün sonunda ölür. Galip, onun yerine geçerek, yol gösterici olma görevini yüklenir. Ama onu taklit ederek değil, onun gibi işe sarılarak, onun açısından bakmayı öğrenerek.

Galip, telefondaki adama, bilgi edinme umuduyla, buluşma yeri önermekle, belki de, Celâl ile Rüya'nın ölümüne neden olur. Buluşma saatindeki gecikme, katilin başkası olma ihtimalini de kuvvetlendirir.

Benzemek-benzememek arasındaki sürekli bir gidiş-geliş sergiler *Kara Kitap*. Çeşitli düzeylerdeki öykünmelerden, öykünmeyi aşmaya kadar.

Mevlana bu aşamanın en üst örneğidir: Uzun süre Şemsettin Tebrizi'nin etkisi altında kalmış, onun kişiliğini edinmek, o olmak için emek sarfetmiştir. Ama bir mertebeye erişince beraberliklerini aşma zorunluluğunu kendisi duymuş ya da, daha büyük olasılıkla, Şemsettin Tebrizi bunu anlayarak kendisinden uzaklaşmıştır. Celâl, Şemsettin'i Mevlana'nın öldürttüğü savını öne sürdüğünde, bu kanı düz anlamda anlaşılmalıdır. Bu eğretilene olarak değerlendirilmelidir. Gerçek benliğe varmak için birçok yoldan, en başta sevgiden geçmek, ama bir yerde ondan da vazgeçebilmek gerektiği vurgulanır bu örnekte.

Her düzeyde başarı (bilim, sanat, us, nefsi eğitime...) yüzeyden derine inme yolunda özveri ve çileye katlanma gerektirir. Kişiliğin zenginliği sanatın temelini oluşturduğundan, bu iki sorun, kişilik ve yaratıcı sanat birbirinden ayrılamaz. *Kara Kitap* her iki açıdan yorumlanabilir.

Hayat şaşırtıcı rastlantılarla doludur, ama yazı daha da çok, deniyor metinde. Bu sözlerle yazar, olayların gerek hayatta, tahmin edilmeyen, beklenmedik biçimde gerçekleşebileceğine işaret ederken, yazının önceden tasarlandığı gibi gelişemeyebileceği, yeni görüşlere, yeni yakıştırmalara yol açabileceğini vurguluyor herhalde. En başta da, okurun onu kendi beklentileri, kendi istekleri doğrultusunda yorumlamasına olanak sağladığı için.

## Ek 2: Almanca Metin

### Stimmen aus den dunklen Gärten des Gedächtnisses

**Grandioser Abgesang auf Kultur und Geschichte eines Landes am Rande  
des Chaos:**

#### **“Das schwarze Buch“ des türkischen Romanciers Orhan Pamuk**

*Erdmute Heller*

Orhan Pamuk gilt in der Türkei als einer der bedeutendsten Schriftsteller der Gegenwart. Hierzulande ist er so gut wie unbekannt. Nichts Ungewöhnliches in unserer literarischen Provinz: Auch Aziz Nesin, der große türkische Satiriker, wurde erst “entdeckt“, nachdem er vor zwei Jahren im anatolischen Sivas fast einem Anschlag fundamentalistischer Zeloten zum Opfer gefallen war. Das gleiche gilt für Yaşar Kemal, den weltberühmten “Sänger Anatoliens“. Erst als ihm-wegen seiner Kritik an der türkischen Kurdenpolitik- in İstanbul der Prozeß gemacht wurde, fingen die deutschen Feuilletons an, sich für ihn zu interessieren.

Viele internationale Kritiker vergleichen den 1953 in Istanbul geborenen Orhan Pamuk mit Jorge Luis Borges und Italo Calvino. Sein jüngster Roman *Das schwarze Buch* ist in der Türkei längst ein-wennauch umstrittener- Bestseller. Die Fundamentalisten werfen ihm “Verhöhnung des Propheten Mohammed und des Korans“ vor, die Linken halten ihn für konservativ. Während die großen Erneuerer der türkischen Literatur zu jener “verlorenen Generation“ zwischen den beiden Weltkriegen gehörten, die den Zusammenbruch des Osmanischen Reiches und die Gründung der türkischen Republik durch Kemal Atatürk erlebt und die Folgen dieser historischen Zäsur geschildert hat, fing Orhan Pamuk-18 jährig-erst zu schreiben an, als die schleichende Verwestlichung seines Landes im Mittelpunkt des öffentlichen und literarischen Diskurses stand. Bis hinein in die sechziger Jahre war vor allem die soziale Problematik-die Kluft zwischen Stadt und Land, die Leiden und die Armut der Landbevölkerung- Thema des literarischen Schaffens gewesen. Die jüngere Generation beschäftigte sich nun mit der “inneren Dimension des Seins“, mit der schleichenden Entfremdung und dem Selbstverlust der Menschen- ausgelöst durch Konflikt eines Landes im Spannungsfeld zwischen Orient und Okzident, zwischen dem Eigenen und dem Fremden.

Im Gegensatz zu den prominierten Autoren der ersten Hälfte des Jahrhunderts, die meist aus ärmlichen, bäuerlichen Familien kamen und keinerlei “höhere“ Ausbildungschancen hatten, wuchs Orhan Pamuk in einem bürgerlichen Milieu europäischer Prägung auf. Nachdem er sein Studium der Architektur und

Journalistik abgeschlossen hatte, hielt er sich einige Jahre in Amerika auf. Nach seiner Rückkehr in die Türkei mußte er erkennen, daß die meisten seiner Landesleute - vor allem die "jungtürkischen" Intellektuellen- "in einem orientalischen Land als Europäer lebten". Sie führten nach europäischem Vorbild ihre Hunde an der Leine, parlierten Französisch und kleideten sich nach Art der Filmstars, die sie aus der Scheinwelt der Kinos kannten. Meister Bedii, der alte Puppenmacher aus Istanbul, wurde seine wunderschönen, traditionell gekleideten Puppen nicht mehr los - die Türken wollten keine Türken mehr sein und kauften nur noch amerikanisch aufgetakelte Mannequins. In Alaadins berühmten Kramladen fand man fast nur imitierten modernen Kitsch, Kaugummi und Groschenhefte.

### Traumatische Odyssee

Dieser schockierende Widerspruch hat Orhan Pamuk motiviert, die verdrängte, vergessene und durch die allgemeine Mode, den Westen nachzuäffen, immer mehr verleugnete eigene Geschichte und Tradition ins Gedächtnis zurückzurufen. Er wechselte die Perspektive und schrieb von Anfang an historische Romane. Schon in seinem preisgekrönten Erstlingswerk *Cevdet und seine Söhne* - einer Familiensaga nach der Art *Buddenbrooks* (und ähnlich Naguib Mahfus in seiner berühmten *Trilogie*), beschrieb er die Zeit zwischen dem Ende des Osmanischen Reiches und der Gegenwart. Auch sein Roman *Die weiße Festung* deutet in einem west-östlichen Parabelspiel bereits die Thematik des *Schwarzen Buches* an. Der Handlungsstrang dieser Mischung aus schwarzen Komödie, Dedektiv- und Kriminalroman ist rasch erzählt:

"Eines Tages ist einem Mann seine schöne Frau (Rüya), die er sehr liebt, fortgelaufen. Und er begann sie zu suchen. Wo er auch hinging, fand er eine Spur von ihr - doch nie sie selbst..." Seine Suche führt ihn in eine phantastisch-absurde Welt im Land der Legenden zwischen Schlaf und Traum.

In den berühmtesten Kolumnen, die sein -ebenfalls (mit Rüya?) verschwundener- Vetter Celâl Bey 35 Jahre täglich für die Zeitung *Milliyet* schrieb, sucht Galip, der verlassene Ehemann, nach Zeichen und Spuren der Verschwundenen. "Was liest der Mann aus den in der Stadt gefundenen Zeichen? Er liest seine eigene Vergangenheit". Und damit fängt die Geschichte erst an. Galip gerät in ein raffiniertes, brillant konsturiertes Verwirrspiel zwischen Sein und Schein, Halluzination und Fiktion, Identität und Verwandlung. Am Ende findet er sich auf einer traumatischen Odyssee durch die dunklen Gärten des Gedächtnisses, dringt ein in die Welt der "zweiten Bedeutung" und erkennt, daß er in ein gefährliches Labyrinth geraten ist, das zu einer tödlichen Falle führt.

Auf seinen nächsten Streifzügen durch die verfallenen Viertel Istanbuls gerät er in die schillernde Unterwelt der Beyoğlu-Ganoven, der Rauschgift Händler und Taschendiebe, der Zuhälter und "fleißig ansammelnden Damen Istanbuls", das einmal eine kosmopolitische Weltstadt war und nun - mit seinen Rattenlöchern aus Beton und ihren Vorrichtungen für Hänge- und Elektro-Folter - zu einem apokalyptischen Großstadtsumpf verkommen ist.

### **Sich im anderen suchend**

Er empfindet die tiefe Melancholie der Stadt und ihrer glücklosen Menschen. In Celâls Kolumnen begegnet er immer neuen Varianten seines eigenen Schicksals eingewebt in historische Figuren. Er liest Geschichten von osmanischen Sultanen, die wie einst Harun ar-Raschid - verkleidet durch die Stadt liefen, von selbsternannten Mahdis, trügerischen Propheten und falschen Padischahs, Traum- und Schriftdeutern, sucht in den "Landkarten der Gesichter" nach der geheimen Verbindung zwischen den Schriftzeichen und den Physiognomien der Menschen. Immer wieder stößt er auf Gestalten, die nicht "sie selber" waren, sich für einen anderen hielten wie der begeisterte Proustleser, der glaubte, Proust und Albertine zugleich zu sein, und der große Sufi-Dichter Mevlana Celaleddin Rumi, der sein ganzes Leben lang auf der Suche nach dem anderen war - nach "einem Spiegel, in dem sich sein Antlitz und seine Seele reflektieren".

Wie in der *Weißten Festung* wird auch im *Schwarzen Buch* der Spiegel und das Gespiegelte zur leitmotivischen Metapher, die sich unterschwellig durch die Mäander dieser parabolischen Erzählung zieht. Das Geschichtenerzählen wird zur einzigen Überlebensstrategie, weil "in der Geschichte eines anderen aufzugehen, der einzige Weg ist, man selbst zu sein". Die Ebenen der Handlung verschwimmen immer mehr ineinander, und Galips Suche wird zu einer Reise ins Innere seiner selbst. Sie fließt zusammen mit der mystischen Suche der islamischen Sufis nach Vollendung im Einswerden mit Gott. Sucher und Gesuchter vertauschen ihre Rollen, und Galip wird zu einem anderen, zu dem heimlich geliebten Celâl selbst. Eines Tages schlüpft er in Celâls Apartment in dessen Pyjama, setzt sich an Celâls Schreibtisch und fängt an, die Kolumnen für *Milliyet* zu schreiben - die ohnedies nur aus Imitationen und Plagiaten bestanden. Denn Celâls Gedächtnis, das gleichzeitig das Gedächtnis der Türkei war, ist inzwischen ausgetrocknet - so wie der Bosphorus in einer seiner makabren Visionen vom allmählichen Untergang der Stadt, Celâl, der seinesseits bisher nur "Kolumnist und "Geschichtenerzähler, aber nicht "er selbst" war (an einem einzigen Tag sah er als Leibniz, als Mohammed, Anatole France - als Imam, Balzac und sechs weitere Personen zugleich!), rettet seine Identität, indem er sein Gedächtnis verliert, das sich inzwischen Galip angeeignet hat.

Sobald Galip Celâl geworden war, sucht er nicht mehr nach Rüya (was auf Türkisch "Traum" bedeutet), die mit Celâl - also, mit ihm selbst? - verschwunden war. Er weiß nun, daß er selbst es war, den er suchte und "das Suchen wichtiger ist als das Finden". Als beide eines Tages einem mysteriösen Doppelmord zum Opfer fallen, scheint Galip an der Aufklärung des Mordes nicht interessiert zu sein. Hatte der ständig Krimis lesende Rüya nicht einmal gesagt, "er könne nur einen Kriminalroman lesen, dessen Verfasser selbst nicht weiß, wer der Mörder sei?". Denn nichts kann so erstaunlich sein wie das Leben. Außer dem Schreiben. "Ja, natürlich, außer dem Schreiben, dem einzigen Trost".

Man hat Orhan Pamuk oft vorgeworfen, ein 'unpolitischer' Schriftsteller zu sein. Doch wer hinter den Zeichen und Zeilen lesen kann, entdeckt die unglaubliche politische Brisanz seines jüngsten Romans. Auch wenn Pamuk die Handlung immer wieder zurückverlegt, so reflektiert und denunziert er dabei stets die sozialen und politischen Verhältnisse der Gegenwart. In der Historisierung der Gestalten und Phänomene gelingt es ihm, verschlüsselt auf die Übel und Mißstände der Zeit anzuspielden, ohne sie konkret beim Namen zu nennen - so wie auch Celâl Bey damals offen darstellte, was er zeigen will. Er brachte nur zu Papier, "was weder der Leser noch die Zensoren verstehen konnten"...

In unzähligen Details und Episoden spielt Pamuk an auf die Folterknechte und falschen islamischen Erlöser unserer Tage, auf Korruption und Machtmißbrauch der Padişahs von heute. Viele Anspielungen und Details erinnern an die Repression und Gewalt, die besonders in den Jahren vor dem Militärputsch von 1980 herrschte. Unter den historischen Parabeln und Geschichten finden sich viele authentische Ereignisse der letzten Jahre, und es ist kein Zufall, daß Celâl am gleichen Ort ermordet wurde, an dem einer seiner Kollegen von *Milliyet* tatsächlich erschossen worden war.

Ob der deutsche Leser, der weder Istanbul noch die osmanisch-türkische Geschichte kennt, die vielen 'Codes' der schwarzen Komödie entziffern kann, ist eine andere Frage. Genießen aber wird er den poetischen Elan der großartigen Fabulierkunst Pamuks, die dialektische Artistik eines intelligenten und sensiblen Erzählers, der - wie kein anderer vor ihm - ein so faszinierendes Spiel mit den Alpträumen der Selbstentfremdung und Gratwanderung zwischen Tradition und Moderne getrieben hat - als Abgesang auf Kultur und Geschichte eines Landes am Rande des Chaos.

#### **Mißverstandene Texttreue**

Die im allgemeinen sehr flüssige Übersetzung von Ingrid Iren leidet allerdings an der Obsession der Übersetzerin, den Text möglichst 'originaltreu' wiederzugeben. Das muß natürlich bei der Struktur der türkischen Syntax ins Auge gehen. Wenn man - noch so geneigten - Leser seitenlang mit Sätzen wie "nach dem Abstellen des Tablett vor der Tür" und "mit dem Aufstehen der Frauen vor den Männern" traktiert, so hat dies nicht mit Texttreue zu tun. Das ist einfach schlechtes



Deutsch! Man muß sich "nach dem Lesen des Buches und "dem Verlieren der Sicherheit" ernstlich fragen, ob es denn selbst bei Hanser keine Lektoren mehr gibt. Auch sollte man Muslime nicht mit "Mohammedaner" übersetzen wie etwa Karl May, und es ist unverständlich, weshalb arabische Eigennamen und Begriffe in türkisierter Schreibweise wiedergegeben und die angeführten Werke mit falschem Genus zitiert werden (zum Beispiel "der Mukaddime" statt "die Muqqadime" Ibn Khalduns). Es wäre zu begrüßen, wenn diese Mängel und eine Reihe von Fehlern vor einer eventuellen Zweitaufgabe korrigiert werden könnten.

